

BATI DÜNYASINDA İSLAMOFOBİ VE ANTI-İSLAMİZM

Editörler

Yrd. Doç. Dr. Kadir Canatan & Yrd. Doç. Dr. Özcan Hıdır

Ankara 2007

TARİHTE BİR “ANTI- İSLAMİST” OLARAK MARTİN LUTHER

Yrd. Doç. Dr. Özcan Hıdır
Rotterdam İslam Üniversitesi

1. Giriş

1529 yılında Kanûnî Sultan Süleyman'ın Viyana'yı kuşatmasına denk düşen tarihlerde Avrupa dinî bir reform dönemi yaşamaktadır. Çünkü bu dönemde Hristiyanlığın üç önemli mezhebinden biri¹ ve Katoliklik'ten sonra en yaygın mezhebi olan Protestanlık, Katolik Kilisesi'ne ve Papa'nın otoritesine karşı bir Reform hareketi'nin sonucu ortaya çıkmıştır (1517). Batı Hristiyanlığı'nın ikinci büyük versiyonu olan bu hareketin (Protestanlık) lideri, uzun yıllar Katolik Kilisesi üyesi olan ve daha sonra bu kilisenin öğreti ve uygulamalarına baş kaldıran Martin Luther'dir (1483-1546).²

Martin Luther, düşünce ve ilkelerine bağlılık, hareketlerindeki tutarlılık konusunda bazı tavır ve yaklaşımları tartışılrsa da, inanç ve düşünceleri uğruna, dönemin Katolik geleneğine karşı çıkıp hayatını riske eden tarihteki ender şahsiyetlerden biridir. Luther'in dile getirdiği teolojik söylemler, günümüz Batı Medeniyetinin oluşumunda gözardı edilemeyen temel taşları oluşturur.

¹ Bu tebliğde biz, Protestanlığı, genel olarak bilindiği üzere, Hristiyanlığın bir mezhebi olarak niteleyeceğiz. Ancak günümüz Protestanlığı içerisinde Luther'in Protestanlığı “ayrı bir din” olarak gördüğünü söyleyenler hiç de az değildir. Bu tebliğ vesilesi ile görüştüğümüz Hollanda'daki bazı protestan akademisyenler de bu yönde görüş bildirmişlerdir.

² Hayatı, eserleri ve Hristiyan teolojisi hakkındaki görüşleri için bk. Hakan Olgun, *Luther ve Reformu. Katolisizmi Protesto*, Ankara 2001, s. 31-182; Arslan, Adnan, “Luther, Martin”, *DİA*, XXVII, 237-38. Luteran Protestanlığın tarihsel ve doktrinel oluşumu için de, yine Hakan Olgun'a ait *Sekülerliğin Teolojik Kurusu Protestanlık* adlı esere (İstanbul 2006) bakılabilir.

Dolayısıyla Batı toplumunu oluşturan temel kavramlar sekülerizm, liberalizm ve kapitalizm gibi modern kavramlar irdendiğinde Luther öncülüğündeki dinî reform hareketinin düşünsel geleneğinin etkisi görülecektir. Şu halde Batı toplumunun anlaşılmasının, bu toplumun kurum ve kuruluşlarının üzerinde yükseldikleri dinî zeminin anlaşılmasını gerektirdiği gerçeği, bizi modern kavram ve söylemlerin tarihte bir şekilde din ile olan ilişkisini kavramaya yöneltmektedir. Nitekim modern Batı zihninin ileri sürdüğü pek çok düşüncenin, aslında dinî bir kökene dayandığını söylemek pek yanlış olmayacaktır. Bu itibarla Martin Luther'i, gerek günümüz Protestan Hristiyanlık geleneğinin yanı sıra, Batı düşünce dünyasının oluşup şekillenmesine olan etkisi-katkısı gerekse bireysellik ve serbest girişimciliği vurgulayan, çeşitli yönleriyle dogmatizmi sorgulayan düşüncenin gelişimindeki rolü açısından ele almak önemli açılımlar ortaya koyacaktır.

Günümüz Batı toplumunun sosyal ve kültürel dinamiklerinin irdelenip anlaşılmasında olduğu kadar Luther'in dikkatle etüt edilmesi gereken bir yönü de onun, anti-semitizmin tarihi arka planını anlamada olduğu gibi, Batı'daki anti-islamist tutumları anlama konusundaki önemidir. Kanûnî Sultan Süleyman'ın çağdaşı olan Martin Luther'in yaşadığı dönemdeki Osmanlı-Avrupa ilişkileri dikkate alınırsa onun "Türk" kavramını kullanışı ve ona yüklediği anlam ve misyonun yanı sıra İslam, Kur'an, Hz. Peygamber ve İslam-Türk kültürüne yönelik genelde olumsuz söz ve eylemleri, onu bir anti-islamist olarak ele almayı gerekli kılmaktadır.

Kaynaklardaki birtakım bilgilerden Kur'an'ın tercümesini okuduğu bilinen Martin Luther'in, genelde "Türk"lere ve "İslam"a yönelik olumsuz kanaatlere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Aslında bu negatif tavır, XVI. yüzyıl Avrupası'nda İslam'a ve Müslümanlara yönelik genel bir tavidir ve Luther de bu tavrı aynı pa-

ralelde devam ettirmiştir.³ Bu anlamda Luther, siyasî ve konjonktürel birtakım sebeplerden dolayı biraz farklı tonlarda yapılmış görüşlere sahip olsa bile, genel anlamda İslam karşıtı/anti-islamist polemiğin içinde yer alan tarihteki pek çok şahsiyetten biridir. Konunun Batı'daki Luther araştırmalarında çok az,⁴ Müslüman araştırmacılarca da hemen hiç ele alınmayışı, bu konuda sağlıklı bir kanaate sahip olmamızı engellemektedir. Diğer yandan Martin Luther'in, Osmanlı'nın Avrupa içlerine kadar ilerleyip, ortaya koyduğu âdilâne sistemle yerli halkın gönlünü kazanması üzerine, halkını acımasızca sömüren Hristiyan yöneticileri Osmanlı'nın âdil yönetimini işaret ederek uyardığının bilinmesi, Kur'an'ı okuyup Almanca'ya çevirmesi, Türkler'e yönelik olumlu bazı sözlerinin de bulunması, meselenin farklı vechelere sahip olduğu izlenimi vermektedir. Ne var ki biz burada Martin Luther'i daha ziyade bir "anti-islamist" olarak ele alacak konunun farklı boutlarına yeri geldiğince değineceğiz. Bu bağlamda önce Luther'in İslam, Kur'an ve Hz. Peygamber'e yönelik tutumunu inceleyecek ardından da onun Türk ve dolayısıyla Müslümanlara dair söz ve söylemlerini anti-islamizm açısından irdeleyeceğiz.

2. Luther'in İslam, Kur'an ve Hz. Peygamber'e Yönelik Tutumu

Hristiyanlığın ve İslam'ın ilişkisi yüzyıllar boyunca karşılıklı savaşlar ve tehditlerle şekillenmiştir. İslâm'ın doğuşundan kısa süre sonra Müslümanlar, İran sonra da Doğu Roma'nın hâkimiyetindeki bölgeleri yenilgi görmeksizin fethetmişler, Doğu Ro-

³ Bu konuda R. W. Southern'ın, *Western Views of Islam in the Middle Ages* (Cambridge-Harvard University Press, 1962) adlı önemli eserine (s. 105) bakılabilir.

⁴ Bu konunun Luther araştırmalarında genelde ele alınmadığı konusunda bk. Ludwig Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı*, çev. Kuthan Kahramantürk, İzmir 2000, -önsöz-.

ma'nın (Bizans) Sicilya'daki deniz hâkimiyetini kırarak Kuzey Afrika'dan sonra İspanya'yı (Endülüs) ele geçirmişlerdir. Kısa sürede kazanılmış bütün bu fetih hareketleri, Hristiyanlarda İslam'a olan korku ve nefreti arttırmış ve Haçlı seferlerinin yapılmasına yol açmıştır. Bu itibarla sözünü ettiğimiz atmosfer içerisinde yetişen Martin Luther'in İslam'a, Kur'an'a ve Hz. Peygamber'e bakışı, Müslümanların ve daha ziyade Osmanlı'nın Avrupa'ya olan politik ve askerî tehdidi çerçevesinde ve o günün şartlarında değerlendirmek gerekmektedir. Zira herşeyden önce Luther, bir Ortaçağ insanıdır ve aşağıda ayrıca ele alınacağı üzere Türklerle ilgili yazılarında İslam'ın siyasî ve askerî iktidarına karşı tavrı almayı gerekli görmüş;⁵ bu amaçla Hristiyanları harekete geçirmek için teolojik argümanlar kullanmıştır. Ne var ki, Alman kilise tarihçisi Heiko Oberman'ın haklı olarak vurguladığı⁶ gibi, günümüzde köken olarak Luther'in görüş ve değerlendirmelerinden de beslenen "İslâm karşıtlığı (anti-islamizm)" veya "Türk karşıtlığı (anti-Turks)" fikir ve tutumların, günümüz Batı dünyasında oldukça etkili olduğu ve olmaya da devam ettiği ayrıca belirtilmelidir. Bu durum, konjonktürel birtakım hâdiselerle birlikte, son yıllarda Batı'da sistematik bir "İslâm karşıtlığı"na (anti-islamizm)" dönüşmüştür.

Luther'in İslam'a, Kur'an'a ve Hz. Peygamber'e dair bilgisi ve tavrı konusunda ilgili bazı kaynaklardaki bilgilerden net sonuçlara varmak zor olsa da, bazı açılımlarda bulunmak mümkündür. Öncelikle şunu söylemek gerekir ki, Luther sistemli bir şekilde İslam ile meşgul olmamıştır. Onun için Kur'an'ı okuduğu döneme kadar aslında İslam, sadece Türkler'in dînidir⁷ ve İslam'a dair bilgileri, en azından Kur'an'ı okuduğu döneme kadar,

⁵ Ludwig Hagemann, *Luther'in İslam Anlayışı*, s. 7.

⁶ J. Slomp, "Luther en de Wortels van het anti-Islamisme", s. 5.

⁷ G. Simon, "Luther's Attitude Towards Islam", *The Moslem World*, XXI, 1931, s. 257. Luther'in bu anlayışı sebebiyle, bu makalesinde yazar, her ne kadar "İslam" kelimesi kullanmışsa da, aslında ondan kasdı, "Türkler'in dîni"dir.

Türkler arasında yaşamış bazı kimselerden -çoğunlukla sûfiler- elde ettiği şifâhî bilgilerdir. Ancak onun İslam'a bakış açısından onun hayatını belki de, Kur'an'ı Latince çevirisinden okuduğu seneye kadarki dönem ve bu tarihten sonraki dönem olmak üzere iki devreye ayırmak mümkündür.⁸ Viyana kuşatmasına kadarki dönemde onun söylemleri daha ziyade "Türkler"le savaşın teolojik zeminini gerekçelendirme üzerine yoğunlaşmıştır. Tabiri câizse o, bu dönemlerdeki sosyo-politik şartlarında hamasî ve siyasî argümanlar ortaya koymuştur. Ne var ki özellikle 1540'lı yıllardan sonra ise, Kur'an'ın Latince tercümelerini de okumasıyla İslam, Kur'an ve Hz. Peygamber'e yönelik teolojik argümanlar ortaya koymuştur. Zira bu dönemlerde onun, zaten içerisinde var olan İslam'ı araştırma ve Kur'an'ı okuma özleminin arttığı söylenebilir. Ancak kaynaklarda var olan bu yöndeki bilgilerde belirsizlikler bulunmaktadır. Bazı çalışmalarda onun Kur'an'ın Latince tercümesini okuduğu konusunun tartışmalı olduğunu söylerken,⁹ bazı kaynaklar da onun Kur'an'ın Latince tercümesi ile ilk kez tanışması tarihi olarak 21 Şubat 1542 gösterilir. Zira bu tarihte yapılan bir karnavalde Kur'an'ı Latince görmüş ve okumuştur. Çünkü kendisi bu çeviri için "çok kötü çevrilmişti." demektedir. Ne var ki *Türklere karşı savaş hakkında* adlı 1529 yılında kaleme aldığı yazısındaki bazı ifadelerinden, onun daha önce Kur'an'ın bazı kısımlarının Latince tercümesine sahip olduğu anlaşılır. Zira orada Luther şöyle demektedir:

"Muhammed'in Kur'an'ının bazı kısımları elimde var. Buna Almanca ister vaaz isterse nasihat densin. Papa'nın Decretal'i dendiği gibi. Herkes bunun ne kadar menfur bir kitap olduğunu görsün diye vaktim olduğunda bunu Almanca'ya çevireceğim."¹⁰

⁸ Bu konuda bk. Grislis, "Luther and the Turks", I, s. 188 -6 nolu dipnot-.

⁹ Bobzin, "A Terasury of Heresies", Stefan Wild'in *Qor'an as Text'i* içinde, Leiden 1996, s. 167.

¹⁰ Luther, *Türklere karşı savaş hakkında*, 121, 30-31 -Hagemann'ın *Martin Luther ve İslam Anlayışı* adlı eserinden (s. 22) naklen-. Ayrıca bk. Francis

1530 senesinde yayımladığı *Libellus de ritu et moribus Turcorum* adlı yazısının önsözünde, onun daha önceki Kur'an'ın iki Latince çevirisinden¹¹ biri olan Bağdat'ta da bir süre yaşamış¹² Dominiken misyoneri Ricoldus de Monte Crucis'in *Cunfutatio Alcorani (Kur'an'ın yalanlanması)* adlı eserini okuduğu ve bu esere ta'liklerde bulunup bir önsöz ve sonuç yazarak *Verlegung des Alcoran Bruder Richardi* adıyla Almanca'ya aktardığı yönünde bilgiler olduğu belirtilmektedir. Bu görüş, aşağıda da değinileceği üzere, Luther'in, Kur'an'ı Almanca'ya tercüme etmeyi istemekle birlikte bu tercümenin yarım kaldığı veya yayımlanmadığı bilgisi¹³ ile çelişmektedir. "Luther and Mohammedanism" adlı bu alandaki önemli makalelerden birinin sahibi C. Umhau Wolf'a göre, Luther'in bu eseri okunmadan onun İslâm'a yönelik görüşleri anlaşılamaz.¹⁴ Ayrıca Luther'in, ünlü Alman teoloğu Nikolaus von Kues/Nicholas of Cusa'nın (1401-1464) *The Cribratio alchoraniyi (Kur'an'ın tasnifi)*¹⁵ gördüğü veya okuduğu konusu ise belirgin değildir. Bu alandaki ilk çalışmalardan olan "Luther's Attitude Towards Islam" adlı makalenin sahibi G. Simon da, 1530 yılında Luther'in Kur'an ile tanıştığından söz eder.¹⁶ Onun bu okumalarındaki öncelikli amacının daha ziyade, İslam'ın insanları (Hristiyanları) cezbedici yönleri-

Nigel Lee, *Luther on Islam and the Papacy*, Australia 2000, s. 34 -Bu çalışma internette "google" arama motorundaki taramamız sonucu temin edilmiştir.

¹¹ Esasen bu iki çevirinin Kur'an'ın tamamını kapsamadığı ve özellikle Kur'an'dan bir derleme olduğu yönünde de bazı bilgilerin bulunduğunu belirtmek gerekir.

¹² Ricoldus'un 1290-1300 yıllarında Bağdat'ta yaşadığı belirtilir (bk. J. Slomp, "Luther en de Wortels van het Anti-Islamisme", s. 11).

¹³ C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", *The Muslim World*, XXXI, 1941, s. 167-68; Arslan, "Luther, Martin", *DİA*, XXVII, 238.

¹⁴ C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 162.

¹⁵ Bu eser, 1986 yılında Heidelberg Cusanus Yayınları tarafından 8 cilt halinde Hamburg'ta neşredilmiştir.

¹⁶ G. Simon, "Luther's Attitude Towards Islam", *The Muslim World*, XXI, 1931, s. 258.

ne karşı bilgi sahibi olup Hristiyan inancını daha iyi savunmak için tedbir olduğu ve İslam hakkındaki görüşlerinin değişmediği söylene¹⁷ de, kanaatimizce İslam, Kur'an ve Hz. Peygamber'e bakışında olumlu etkilerinin olabileceği ihtimali üzerinde de düşünölmelidir. Ne var ki onun bu okumalarının sistemli olmaması bir yana, daha çok söz konusu dönemdeki politik olaylar çerçevesinde şekillenmesi, ¹⁸ bu olumlu olabilecek teolojik etkiyi azaltmış belki de yok etmiştir. Şu halde Luther'in İslam, Kur'an ve Müslömanlar'a (Türkler) yönelik görüş ve iddialarının, çoğunlukla siyasî konjonktürden alabildiğine etkilenmiş tepkisellikler barındırdığını söyleyebiliriz.

Yukarıda sözünü ettiğimiz iki çeviri, Peter the Venerable'in Kur'an çevirisinden sonra Latince'ye yapılmış en önemli Kur'an çevirileridir. Von Kues/Cusa bu çevirideki amacını "İncil'in yegane ve gerçek Tanrı kelâmı olduğunun Kur'an'dan delillerle ispatlamak" olduğunu söylemektedir. Konuyla ilgili bilgi ve yorumlar farklılıklar içermekle birlikte Luther'in, zaman zaman Ricoldus'un tercümesindeki İslâm'a ve Müslömanlara dair bazı iddialara "bu safsatalara kim inanır." diyerek inanmadığı ve bunları papalığın hurafeleri olarak gördüğü¹⁹ de söylenmelidir. Ayrıca onun, Türklerin hayatı ve Dîni (İslam) hakkında Avrupa'da güvenilir herhangi bir çalışma olmadığından yakındığı da ifade edilmektedir.²⁰ Hatta bu boşluğu doldurmak için onun, Kur'an'ı Almanca'ya tercüme etmeyi arzuladığı anlaşılmaktadır.²¹

Luther'in Kur'an'ı okuma ilgisi konusunda, Türkler'in Viya-

¹⁷ J. Slomp, "Luther en de Wortels van het Anti-Islamisme", s. 11.

¹⁸ Ludwig Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı*, s. 12.

¹⁹ R. W. Southern, *Western views of Islam in the Middle Ages*, Harvard University Press 1962, s. 105. Ayrıca bk. Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı*, s. 23.

²⁰ C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 161; G. Simon, "Luther's Attitude Towards İslam", s. 258; Olgun, Hakan, *Luther ve Reformu Katolisizm'i Protesto*, s. 189.

²¹ C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 162.

na'yı kuşattığı tarih olan 1529 yılından 1542 yılına kadarki dönemde net bilgiler tesbit edemesek de, onun daha önceki ilgisi- nin bu süre zarfında da devam ettiği rahatlıkla söylenebilir. Zira, yukarıda da ifade edildiği üzere, 21 Şubat 1542 senesinde bir karnavalda elde ettiği Latince Kur'an çevirisini okumuştur. Bu okumayla birlikte onun İslam, Kur'an ve Hz. Peygamber'e yönelik daha önceki ifadeleri sertleşmiş, İslam'a yönelik daha önce var olan antipatisi sabitleşerek²² adeta anti-islamist bir tavra dönüşmüştür. Zira Ricoldus'un Latince çevirisini Almanca'ya çevirme işine başladığı²³ ve Kur'an'ı bizzat derinlemesine tedkik ettiği yıllarda İslâm'ın Hristiyanlığın düşmanı, Hz. Peygamber'in Hristiyan inancının bir düşmanıymış gibi gösterilmesiyle yetinilip bu düşmanlığın hangi ifadelerde yer aldığının söylenmemesine hayret etmekte ve serzenişte bulunmaktadır. Bu durum, onun İslam, Kur'an ve Hz. Peygamber ile alakalı daha önce sağlıklı ve ilk elden bilgilere sahip olmadan görüşlerini dile getirdiğini gösterse gerektir.

Dolayısıyla Luther'in İslam, Kur'an ve Hz. Peygamber'e dair bilgisi, daha ziyade kötü bir Latince tercümeden (Ricoldus'un tercümesi) Almanca'ya çevirmeyi denediği²⁴ metne ve bu metne ilave ettiği zaman zaman doğru ancak çoğu zaman da İslam ile uyuşmayan yorumlara dayanmaktadır. Bu meyanda onun, kendisinden önce yaşamış olan Alman teolog Nikolaus von Kues'nın (1401-1464) yoğun bir Kur'an araştırması neticesinde

²² C. Umhau Wolf, *Luther and Mohammedanism*, s. 161-177.

²³ Her ne kadar Luther'in Kur'an'ı, kötü bir Latince tercümeden Almanca'ya çevirdiği kaydediliyorsa da (bk. Michelet, II, 176), bu tercümenin tamamlanmadığı veya yayımlanmadığı anlaşılmaktadır (bk. C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 162; Arslan, "Luther, Martin", *D/Ä*, XXVII, s. 238).

²⁴ Luther'in Almanca'ya yaptığı Kur'an tercümesi meselesi, farklı görüşleri barındıran bir konudur. Ancak genel olarak onun yaptığı bu tercümenin yarım kaldığı veya yayımlanmadığı görüşü daha fazla kabul görmüştür. Bu konuda bk. C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 167-68; Arslan, "Luther, Martin", *D/Ä*, XXVII, 238.

ortaya koyduğu ve zamanın İslam karşıtı yazıları içerisinde nisbeten ılımlı sayılan *Cribratio Alkorani* sini okuduğuna dair görüş²⁵ de önem kazanır. Zira şayet Luther, İslam'a karşı önyargılardan nisbeten uzak olduğunu söylediğimiz bu kitabı görmüş veya okumuşsa, onun, neden bu kitaptan söz etmediği ve onu Almanca'ya tercüme etmeyi düşünmeyip Ricoldus'unkini tercih ettiği sorusu burada anlamlı hale gelmektedir. Kanaatimizce bu, Türk tehlikesi ve korkusu muvâcehesinde, yani politik şartlar neticesinde şekillenmiş Luther'in İslam'a ve Kur'an'a yönelik anti-islamist tutumuyla yakından ilgilidir. Tabir yerinde ise Luther, bilinçli olarak iki tercümeden en kötü olanı tercih etmiştir. İslâm'a yönelik tutumunda ve kendi ifadesi ile "İslam'ın nerede ve nasıl" Hristiyan inancına baktığını öğrenmede bu tercihin de rolü olmuştur. Ne var ki Osmanlı tehlikesi sebebiyle, dönemin diğer şahsiyetleri gibi Luther'in de Türk -dolayısıyla İslam-düşmanlığı korosuna katıldığı ve İslam ile Papalığı aynı kefeye yerleştirdiği için muhtemelen Nikolaus von Kues'un tercümesini tercih etmemiştir. İslam'a yönelik antipatisinin sâbitleşmesi diye nitelediğimiz bu tutum, onun Ricoldus'un Kur'an çevirisini Almanca'ya tercümedeki amacını açıklarken kullandığı "Muhammed'in inancının ne kadar bozuk bir inanç olduğunun biz Almanlar tarafından iyice anlaşılması ve kendi Hristiyan inancımızda daha da güçlenmemiz için"²⁶ şeklindeki ifadelerinde açıkça görülmektedir. Yine bu maksatla o, ömrünün sonlarına doğru Kur'an'ın Latince'ye ilk çevirisi olan ve Toledo'da kurulan Cluny Ruhban Okulu rahiplerinden Petrus Venerabilis/Peter the Venerable'nin başını çektiği bir komisyonun²⁷ gözetiminde 1142-1143 yılları

²⁵ Egil Grisli, "Luther and the Turks", s. 188.

²⁶ Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı*, s. 25. Ayrıca bk. Grisli, "Luther and the Turks", II, s. 280. Yine bu yöndeki bazı değerlendirmeler için bk. G. Simon, "Luther's Attitude Towards Islam", s. 258.

²⁷ Peter the Venerable'nin önderliğindeki bu komisyonda Herman of Dalmatia, Robert of Ketton, Peter of Toledo, Peter of Poitiers ve Muhammed adında bir

arasında Robert von Ketton tarafından gerçekleştirilen tercümenin, tartışmalı olan basımı için Basel Kent Konsili'ne mektup yazarak basılması konusunda gayret sarfetmiştir. Bu mektuptaki şu ifadeleri, Luther'in ömrünün son senelerindeki İslam ve Kur'an'a yönelik anti-islamist tutumunu ortaya koymaktadır:

"Kur'an'larının ne kadar Tanrı belası, ne kadar bozuk, ne kadar umutsuz, yalanlarla ve uydurma efsanelerle dolu bir kitap olduğunu Hristiyanlara göstermek sureti ile Muhammed'e ve Türkler'e bundan daha çok can sıkacak ve daha fazla zarar verecek (bütün silahlardan da fazla) şey olmaması beni buna sevketti."²⁸

Nihayetinde Luther'in bu mektubu etkili olmuş olacak ki, tercümenin basımına izin verilmiştir. Luther de bunu okuyup bir önsöz yazmış ve 1543'te bu tercüme basılmıştır.²⁹ Bu çeviriye Peter the Venerable'nin yaptığı açıklamalar, İslam, Kur'an ve Hz. Peygamber konusunda Batı'da Hristiyanların temel bilgi kaynaklarından biri olmuştur. Peter'e göre, İslâm iyi ile kötüyü birbirine mezcetmekte, hakkı bâtıla karıştırmaktaydı. Hristiyan imanından bazı şeyleri kabul ederken, sapkınların yolunu izleye-

müslüman yer almıştır (bk. J. Kritzeck, *Peter the Venerable and Islam*, Princeton 1964, s. 57-100). Bu heyet, o günlerde İspanya müslümanları arasında yaygın olan bazı önemli eserler ile İslam'a karşı Hristiyanlığı savunan bazı Arapça reddiyeleri tercüme etmiştir. "Collectio Toletano" adını taşıyan bu çeviri koleksiyonun, XVII. yüzyıla kadar Avrupa'da çok itibar gördüğü belirtilir (bk. Bekir Karlığa, *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*, s. 114).

²⁸ Hagenbach, K.R., *Luther und der Koran vor dem Rathe zu Basel*, s. 299 - Hagemann'ın *Martin Luther ve İslam Anlayışı* adlı eserinden (s. 25) naklen-. Ayrıca "Luther and the Turks" adlı önemli makalenin sahibi Egil Grislis de benzer görüşlere yer vermektedir (bk. I, s. 188 -6 nolu dipnot-). Yine bk. G. Simon, "Luther's Attitude Towards Islam", s. 258.

²⁹ Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı*, s. 25-26. Ayrıca bk. Hakan Olgun, *Luther ve Reformu*, s. 190-91. Öte yandan bu çevirinin basımında Luther'in önsözüne yer verilmediği de bazı araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir (bk. J. Slomp, "Luther en de Wortels van het Anti-Islamisme", s. 11).

rek diğerlerini de reddetmekteydi. Hz. Peygamber, Hz. İsa'nın peygamber olduğunu kabul ederken ilâhlığını kabul etmemekteydi. Böylece ona göre, bu tezi savunan ancak 324'teki İznik Konsili'nde reddedilen, sonra da aforoz edilen eski Arian sapkınlık İslam'da dirilmiş olmaktadır. Bu itibarla o, "Muhammediler" olarak nitelediği Müslümanların tekrar Hristiyanlığa döneceklerine inanır ve şöyle der:

"Şayet (iyi yetişmiş) Hristiyanlar (misyonerler) Muhammediler'in arasında çoğalırlarsa, onlar tekrar Hristiyanlığa geri döneceklerdir."³⁰

Bu maksatla Luther, Papa'nın Türkler'le savaşı teşvik ve organize etmek yerine gidip onlara İncil'in öğretilerini anlatacak misyonerler temin etmesi gerektiğini söyler.³¹

Bütün bu bilgiler ışığında şu söylenebilir ki, Osmanlı'nın Viyana'yı kuşatmasıyla Luther'in komşu kültürü oluşturan İslam Dîni ve onun birinci kaynağı Kur'an'a yönelik tutumu, teolojik olmaktan ziyade politik/siyasal sebeplere dayanmaktadır. Onun gerek İslam, Kur'an ve gerekse Hz. Peygamber ile alakalı yorumları, tabiatıyla dönemin siyasal olaylarından ve dönemin İslam'a yönelik negatif atmosferinden etkilenmiştir. Bu itibarla Luther'in İslam'a dair değerlendirmeleri pek çok eksiklik, yanlışlık ve önyargılar içermektedir. Bununla birlikte onun, İslam ve Müslümanlara dair bazan vâkıya uygun tesbitler yaptığı, detay vermeksizin -ve eleştirerek de olsa- İslam'ın tevhid ilkesine dair doğru bilgiler verdiği³² ve İbn Sînâ, İbn Rüşd gibi İslam filozoflarını zikrettiği ifade edilmektedir.³³ Onun, İslam'ın inanç esaslarından daha ziyade pratik uygulamalara bakan yönünü ele aldığı

³⁰ G. Simon, "Luther's Attitude Towards Islam", s. 261.

³¹ G. Simon, "Luther's Attitude Towards Islam", s. 261.

³² C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 168-69. Hatta buradaki ifadelerinde Luther'in, İhlâs Sûresi'ni anlattığı bile söylenebilir.

³³ G. Simon, "Luther's Attitude Towards Islam", s. 258.

belirtilmektedir.³⁴ Onun Müslümanların yaşantısından, kendisi için örnek teşkil edecek bazı olumlu yönler çıkarması da dikkat çeker. Özellikle Müslümanların (Türklerin) yaşantısına dair hayranlığını ifade eden, aşağıda ayrıca ele alınacak bazı sözleri, bu kabildendir. Bu açıdan Luther'in, genel tutumu itibariyle bir anti-islamist olmakla beraber, kendisinden önceki Ortaçağ yazarlarından ayrılan yönlerinin bulunduğu ve bazı sözlerinde İslam'ı birlikte yaşanabilecek bir din olarak gördüğü belirtilmelidir.³⁵ Ancak bu tür sözleri o, Hristiyan olmayanlarda ve Hristiyanlığın dışında olduğu için, "boş görüntü ve hiç bir işe yaramaz." olarak görür.³⁶

Luther, insanî bazı hususlarda Müslümanları (Türkleri) övmesine karşın teolojik açıdan İslam ve Kur'an'a yönelik olarak çoğunlukla saplantılı tavırlara sahiptir. Mesela Hristiyan inancının kılıçla yayılamayacağını söylerken³⁷ "İslâm'ın yayılması savaşlar sonucu olmuştur." iddiası, bunlardan biridir. Genelde "İslam'ın şiddet, Hristiyanlığın ise barış dîni, Hz. İsa'nın barış peygamberi Hz. Peygamber'in ise savaş ve kılıç peygamberi olduğu" dolayısıyla İslam'ın bir "savaşçılar dîni" olduğu şeklinde formüle edilen bu tez, Hristiyan polemikçiler tarafından Ortaçağ'dan bu yana ısrarla savunulmuş ve günümüzde de sıkça gündeme getirilmektedir. Yine Mekke döneminde İslam'ın kapank ve ibadete dönük bir inanç olarak başladıktan sonra Medine döneminde derece derece bir "savaşçılar dîni"ne dönüştüğü iddiası da, Max Weber'den Ignaz Goldziher'e pek çok Batılı yazar, düşünür ve şarkiyatçı tarafından dillendirilmiştir. Bu meyanda

³⁴ Hz. Peygamber'i Papa'ya benzettiğine dair bk. Neil Elliott, *From "The Heresy of the Saracens" to "The War against the Turks"*, Occasional Paper, The University of Birmingham, s. 26.

³⁵ Neil Elliott, *From "The Heresy of the Saracens" to "The War against the Turks"*, s. 28.

³⁶ Luther, *Türklere Karşı Ordu Vaazı*, 393, 23 -Hagemann'ın *Luther ve İslam Anlayışı* (s. 21) adlı eserinden naklen-.

³⁷ Ejil Grislis, "Luther and the Turks", I, s. 181, 82..

Luther de, Almanca'ya çevirdiği Ricoldus'un "Contra legem Saracenorum" adlı yazısındaki "Quam violenta sit lex Saracenorum" ifadesini, "Mehmet'in kanunu korkunç gaddar ve hiddetlidir." diye tercüme etmiştir. Luther'e göre İslâm, şeytanın gücü olarak sadece Hristiyan inancını yok etmemekte, aynı zamanda tüm dünyevî idaresini de ortadan kaldırmaktadır.

Yine Luther, Yahyâ ed-Dimeşkî/John Damascen'den kendi dönemine kadarki dönemde yazılmış İslâm'a yönelik polemik eserlerinde ³⁸ sıkca tekrarlanan bir iddiayı tekrarlamış ve Kur'an'ı, Yahudilerin Talmud'u ve Papa'nın emir ve hükümleri ile eşdeğer saymıştır. İslâm'ın vahiy/ilahî kaynaklı olmadığını ileri sürmüş, ³⁹ ve İslâm'ı, ayrı bir din olarak değil, Hristiyanlığın heretik bir kolu olarak görmüştür. ⁴⁰ Buna göre Kur'an'ı da Luther, Nastûrîler ve Yahudilerin yardımıyla yazılmış beşer ürünü bir kitap olarak görmektedir. ⁴¹ Tabiatıyla bu kitabı yazan kişi Luther'e göre Hz. Peygamber'dir. Şu halde Hz. Peygamber'in bu kitabı nasıl yazdığı sorusunun Luther'ce cevaplanması gereği açıktır. Luther bu soruya detaylı cevaplar vermese de, Kur'an'ı yazarken Hz. Peygamber'e Yahudiler ve Nestûrîlerin yardım ettiğini öne sürer. ⁴² Ancak İslâm'a yönelik polemik türü eserlerde

³⁸ Bu eserlerin ilk ve en önemlilerinden biri, Yahyâ ed-Dimeşkî'nin (Jean Damascen/John of Damascus) *De Haeresibus* adlı eserinde "İsmailî Sapıklık" başlığı altında ortaya attığı iddialardır (bk. Karlığa, *İslâm Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*, İstanbul 1993, s. 70). Bir diğeri de yukarıda sözünü ettiğimiz Petrus Venerabilis'in başını çektiği komisyonun hazırladığı bilinen ilk Latince Kur'an tercümesi ve Petrus'un buna yaptığı açıklamalardır.

³⁹ C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 167. Ayrıca benzer görüşler için bk. W. Nijenhuis, "Luther en de Islam", *Nederlandse Theologische Tijdschrift*, 1979, s. 198.

⁴⁰ Ayrıca bk. Francis Nigel Lee, *Luther on Islam and the Papacy*, s. 27. Ayrıca bk. W. Nijenhuis, "Luther en de Islam", s. 198; Hakan Olgun, *Luther ve Reformu*, s. 197.

⁴¹ Grislis, "Luther and the Turks", II, 279-80. W. Nijenhuis, "Luther en de Islam", s. 199.

⁴² C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 167.

ve oryantalistik çalışmalarda sıklıkla gündeme getirilen, Hz. Peygamber döneminde Arap Yarımadası'nda özellikle de Mekke ve Medine'de bulunan Yahudi ve Hristiyanlardan bazılarının Hz. Peygamber'e hocalık ettiği iddiası burada devreye girmektedir.⁴³ Bu tür iddialarda genellikle daha 11 yaşında bir çocukken Şam Seferi'nde Busrâ'da karşılaştığı Râhip Bahîra, Mekke'de yaşayan ve geçmiş kutsal kitapları okuyabilen bilge şahsiyet Varaka b. Nevfel, Hz. Peygamber ile teolojik içerikli bir tartışması kaynaklarda aktarılan Süveyd b. Sâmit ile Addâs ve Şemmâs gibi bazı Hristiyan kölelerin ismi ile Hz. Peygamber'in Medine'de ziyaret ettiği Yahudilere ait mabed olan Bet-ha Midrash/Beytü'l-Midrâs'taki hahamlarla olan teolojik konuşma öne çıkarılmaktadır.⁴⁴

Tabiatıyla bu iddianın Luther'i ulaştırdığı nokta, İslam'ın Yahudilik, Hristiyanlık ve hatta putperestlik gibi din ve kültürlerden alınan unsurlarla oluşturulmuş muştak/türemiş bir din olarak görmesi olmuştur. Ancak Luther, her ne kadar Hz. Peygamber'in, sapkın/heretik bir Hristiyan mezhebi olarak gördüğü Arianizm'e⁴⁵ bağlı olduğunu ve Nastûrîlik⁴⁶ gibi diğer Hristiyan mezheplerinin ona etki ettiğini düşünse de, İslam'ın pek çok dînî inanç ve uygulamada daha ziyade Yahudilik ile benzerlik arzettiğini söylemiştir.⁴⁷ "İslam'ın Yahudi-Hristiyan kökeni teorisi"⁴⁸ olarak isimlendirebileceğimiz bu görüş, Luther sonrası dö-

⁴³ C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 165.

⁴⁴ Bu konuda bk. Özcan Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, İstanbul 2006, s. 149-198.

⁴⁵ "Arianizm", Hz. İsa'nın ilahlığı fikrini kabul etmeyen ve dolayısıyla Hristiyanlarca heretik/sapık olarak kabul edilen bir akımdır (bk. Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara 1998, s. 40).

⁴⁶ Nastûrîlik ise Hz. İsa'da ilahî ve beşerî/insanî şahsiyetlerin birbirine karışmazsının varlığını sürdürdüğünü savunan akımdır (bk. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 279).

⁴⁷ C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 165, 166.

⁴⁸ Bu konuda bk. Özcan Hıdır, "İslam'ın Yahudi Kökeni Teorisi ile İlgili İddialar ve Çalışmalar", *İlam Araştırma Dergisi*, III/1, s. 155-69. Ayrıca bk. Hıdır, *Yahudi*

nemdeki Batı'lı düşünürler ve özellikle de XVIII. yüzyılın başlarından⁴⁹ itibaren oryantalistlerce sıklıkla gündeme getirilen bir argümandır. Bu iddialar, genellikle -İngilizce olarak- "borrowing=ödünç alma", "influence=etki", "origins of İslam=İslam'ın kökenleri", "spirit of İslam=İslam'ın rûhu" ve "Muhammedanism" gibi terim ve başlıklarla açıklanmaya çalışılır. Bu meyanda diğer kültürlerin ve özellikle Yahudiliğin İslam'a etkisi iddialarının ilk ve en önemlilerinden biri, Almanya'da Reformist Yahudiliğin kurucusu ve meşhur şarkiyatçı I. Goldziher'in hocalarından Abraham Geiger'in (1810-1874) *Judaism and İslam* adlı eserinde dile getirdiği iddialardır. Ona göre Hz. Peygamber, Yahudilik ve Hristiyanlığa ait pek çok gerçeği bile doğru olarak telakkî edemeyip onları yanlış anlayan câhil bir "derlemeci (antologist)"; İslam ise, Yahudiliğin bozulup değiştirilmiş ve pagan/putperest kültürüyle karıştırılmış bir devamıdır.

Kültürü ve Hadisler, s. 413-438.

⁴⁹ Batı'daki şarkiyat çalışmalarının tarihini belki Haçlı seferlerine kadar götürmek mümkündür. Ancak bu çalışmaların yoğun ve sistemli olarak başladığı tarih, XVIII. yüzyıldır. Öte yandan, İslâm ve dolayısıyla Kur'an'ın Yahudi ve Hristiyan kültürünün etkisinde kaldığı iddialarının başlangıcını, aslında İslam'ın zuhûru yıllarına götürmek bile mümkündür. Zira Kur'an'ın ilk nâzil olmaya başlamasıyla, Mekke müşriklerinin bu yeni dinî nereden ve nasıl oluşturduğu ile ilgili Hz. Peygamber'e yönelttiği suçlamalardan biri de, onun bu dinî, başta Yahudilik ve Hristiyanlık olmak üzere geçmiş kültür ve dinlerden etkilenecek meydana getirdiğidir. Kur'an'da, Mekke müşriklerinin, Kur'an'ı Hz. Peygamber'e bir insanın öğrettiği yönündeki suçlamaları dile getirilip (bk. en-Nahl 16/103), Hz. Peygamber'e bu Kur'an'ı öğrettiğini iddia ettikleri kimselerin dilinin de "a'cemî" olduğunu, halbuki Kur'an'ın apaçık bir Arapça olarak indirildiğini belirtilir. Âyetin tefsirinde müfessirler, insanları şüpheye düşürmek için müşriklerin Kur'an'ı Hz. Peygamber'e bazı Hristiyan, Yahudi ve diğer din ve kültürlerle mensup hemen hemen hepsi köle olan bazı kimselerin öğrettiği suçlamasında bulunduklarını ifade ederek, onların ismini zikrederler (bk. Taberî, *Tefsir*, VIII, 231-234; Râzî, *Tefsir*, X, 94). Bu yönüyle meseleye bakılırsa, "İslam'ın Yahudi-Hristiyan kökeni teorisi"ni savunan şarkiyatçıların, İslam'ın zuhûru yıllarındaki müşriklerin Kur'an, Hz. Peygamber ve dolayısıyla İslam'a yönelik iddialarının modern bir versiyonu ile karşımızda oldukları söylenebilir.

Zikri geçen eserinde Geiger'in, zaman zaman polemiğin sınırlarını da aşan saldırgan bir üslûp kullanması bir yana, araştırma öncesi kurguladığı İslam ve Kur'an ile ilgili düşüncelerini tarihî yanlış (anakronizm) ve peşin hükümlerle ortaya koyması dikkat çeker. Geiger'in bu eserindeki tutumu her ne kadar B. Lewis tarafından "Yahûdiliğin İslam'a katkısı" gibi yumuşak ve masum bir üslûpla tavsif edilmeye çalışılsa da, "Muhammed Yahudilik'ten ne ödünç aldı?" veya "Muhammed Yahudilik'ten ödünç alabildi mi?" ve eğer aldıysa "Onun için bu ödünç alma işlemi nasıl oldu?" gibi, soru üslûbu içerisinde çeşitli varsayım ve önermelerle,⁵⁰ XIX. yüzyılda Avrupa'daki şarkiyatçıların İslam'a ve Hz. Peygamber'e olan saldırgan tavırlarının tipik bir örneğini vermiştir. Zira sömürgeciliğin de tesiriyle, Batı'daki şarkiyat çalışmalarının başlayıp hız kazandığı söz konusu asırdaki şarkiyat çalışmalarının hemen hemen her biri, değişik şekillerde de olsa, Geiger'in çalışmasındaki fikirlerine atıfta bulunmakta ve onları zikretme gereği duymaktadır. Ancak Geiger'in eserin günümüzdeki anlamı, modern dönemde Yahudi kutsal kitapları ile Kur'an'ı mukayese eden çalışmaların ilki olmasıdır.

Geiger'den sonraki yıllarda onun ortaya attığı fikirleri geliştirip farklı üslûp ve tarzda dile getiren pek çok şarkiyatçı bulunmaktadır. Bunların en başta gelenleri arasında Ignaz Goldziher,⁵¹ Charles C. Torrey'in (ö. 1956),⁵² Abraham Katsh,⁵³

⁵⁰ Geiger'in her biri birer başlık halindeki benzer önermeleri için bk. *Judaism and Islam*, New York 1970, s. 3, 4, 17, 21, 26.

⁵¹ Goldziher'in özellikle, "Ueber Bibelditate in Muhammedanischen Schriften", "Ueber Judische sitten und hebrauche aus Muhammedanischen Schriften" (Goldziher, *Gessammelte Schriften*, II, 77-101; III, 309-315) adlı çalışmaları önemlidir. Onun bu yöndeki bazı görüşleri için de ayrıca bk. *el-Akîde ve's-Şerîa*, Beyrut 1946, s. 13-14, 17-18. Öte yandan Pers kültürü ile Hristiyanlık ve hatta Budizm'in İslâmî ilimler ile İslam kaynaklarına etkisi konusunda çalışmalar ortaya koyan Goldziher'in, çeşitli vesilelerle muhtelif yazılarında dile getirmesine rağmen, Yahudiliğin İslam'da var olduğu iddia edilen tesirlerine dair müstakil bir çalışma yapmaması, bazı Yahudi asıllı yazarlar tarafından ol-

Samuel D. Goitein (ö. 1984),⁵⁴ Alfred Guillaume⁵⁵ ve Joseph Horovitz'i⁵⁶ saymak mümkündür. Her ne kadar bu yönde bir bilgi tesbit edememişsek de, Luther'in bu konudaki görüşlerinin, sözü geçen oryantalistlere ilham kaynağı olduğu belirtilmelidir.

Luther'in Hz. Peygamber'e yönelik tutumu, yukarıda vurguladığımız üzere, bahsi geçen çerçevededir. Yani o da Kur'an'ı, "Muhammad's Qur'an" tabirini kullanarak,⁵⁷ Hz. Peygamber'in yazdığı bir kitap olarak görmekte ve dolayısıyla İslam Dîni'ni de Onun (s.a.) oluşturduğuna inanmaktadır. Ancak burada bu konuya ayrıca temas etmek, Danimarka'daki "Karikatür krizi" ile son olarak Papa XVI. Benedict'in sözlerinin tarihî arka planını anlamada faydalı olacaktır. Zira yukarıda da vurguladığımız gibi, Luther'in Hz. Peygamber'e yönelik tasvirlerinin, Batı'da Hz.

dukça dikkat çekici bulunur (bk. Lazarus-Yafeh, "el-Fikru'l-İslâmî ve'l-fikru'l-yahûdî", *el-İctihad*, XXVIII, 1416/1995, s. 187).

⁵² Torrey, *The Jewish Foundation of Islam*, New York 1967, s. 2, 6, 8-18, 26, 31, 34, 36-37, 39, 41, 46, 61.

⁵³ Katsh'in bu ve benzeri iddiaları için bk. *Judaism in Islam*, New York 1954, s. xii, xiii, xvi, xvii (Giriş kısmı).

⁵⁴ Goitein, *Jews and Arabs*, New York 1974, s. 47, 129-130. Ayrıca Goitein'in bu yöndeki diğer bazı görüş ve iddiaları için bk. "Muhammad's Inspiration by Judaism", *JSS*, IX, 1958, s. 161. Goitein ikinci olarak zikredilen eserinde "The Jewish Tradition in Islam= İslam'da Yahudiliğe ait Unsurlar" adıyla bir bölüm açmış ve İslâm'da var olduğunu düşündüğü Yahudi din ve kültürüne ait unsurları zikretmiştir. Goitein'in ayrıca "Muhammed'in En Gözde Hocaları Kimlerdir?" isimli, İbrânice makalesi (bk. *Tarbiz*, XXIII, 1952, s. 146-59) bulunmaktadır.

⁵⁵ Guillaume, "The Influence of Judaism on Islam", *The Legacy of Israel*, Oxford 1928, s. 130, 132.

⁵⁶ Bu çalışmasında Horovitz, Nûh, Lût, Musa, Hâmân, İsrâîl, İsmâîl gibi pek çok özel isim ile (bk. "Jewish Proper Names and Derivatives in the Koran", *HUCA*, II, 1925, s. 150-184) "Adopted Foreign Words=(Kur'an'da) Özümşenen Yabancı Kelimeler" başlığı altında, pek çoğunu Geiger'in de zikrettiği, toplam 58 kelimeyi ayrı ayrı tetkik etmekte ve bunların kökeninin İbrânice olduğunu savunmaktadır (bk. s. 184-227).

⁵⁷ Grislis, "Luther and the Turks", II, s. 276.

Peygamber imajının⁵⁸ oluşmasında etkisi büyüktür.

Öncelikle şu belirtilmelidir ki Luther, Hz. İsa bağlamında Kur'an'daki peygamberlik inancını eleştirmektedir. Ona göre Hz. İsa'ya Hristiyanlığın inandığı gibi inanmak, Hristiyan inancının doruk noktasıdır. Luther'e göre Kur'an'da Hz. İsa'ya verilen öneme rağmen, ona Tanrı'nın oğlu olarak inanılmadığını söylemekte ve şu ifadelerle yer vermektedir:

"Kur'an İsa'yı ve Meryem'i hiç günahı olmayanlar olarak çok öyüyor. Fakat İsmail ve Yunus gibi kutsal bir peygamber olmalarından başka bir şey söylemiyor. Tanrı'nın oğlu olduğunu ve gerçek Tanrı olduğunu inkar ediyor."⁵⁹

"İsa burada (Kur'an'da) kurtarıcı değil, kral değil, günahların affı değil, ne lütuf ne de kutsal ruh. Ne baba, ne oğul ne kutsal ruh, ne vaftiz, ne takdis merasimi, ne İncil, ne inanç, ne de tüm Hristiyan öğretisi ve yapısı. Hiç biri yok. Çünkü Muhammed'in kendi öğretisi ve özellikle kılıç öğretisi var. Türk inancının aslı da budur."⁶⁰

Hz. İsa ile Hz. Peygamber arasında mukayeseler yapan Luther, netice olarak Hz. Peygamber'i Doğu Hristiyanlığı'na ait "heretik" bir mezhep sayılan Aryanlılığın bir mensubu olarak görmekte ve O'nun, Hz. İsa, Meryem ve havâileri takdir etmesini de bir türlü izah edememektedir.⁶¹ Hz. Peygamber'in İncil'e

⁵⁸ "Batı'da Hz. Peygamber İmajı" adıyla, İslam'ın zuhuru yıllarından itibaren Batı'da Hz. Peygamber'e yönelik imaj ve bu imajın asırlar boyunca nasıl şekillendiği, oryantalistik çalışmaları nasıl etkilediği ve günümüzdeki tezahürlerinin ne olduğuna dair tarafımızdan sürdürülen bir kitap çalışması son aşamasına gelmiştir. Bu çalışmada Martin Luther'in Hz. Peygamber'e yönelik görüş ve tutumunu ayrı bir bahiste ele alacağız.

⁵⁹ Luther, *Türklere Karşı Savaş Hakkında*, s. 122, 2-5; krş. *Türklere Karşı Ordu Vaazı*, s. 168, 20. -Hagemann'ın *Luther ve İslam Anlayışı* (s. 20) adlı eserinden naklen-.

⁶⁰ Luther, *Türklere Karşı Savaş Hakkında*, s. 122, 19-24 -Hagemann'ın *Luther ve İslam Anlayışı* (s. 21) adlı eserinden naklen-.

⁶¹ C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 169-70; Arslan, Adnan,

yönelik tavrının karışık olduğunu bazan İncil'in geçersizliğini söylediğini bazan da onu övdüğünü söyleyen Luther, Hz. Peygamber'in "teslis" inancını reddetmesini de ayrıca eleştirir.⁶² Ona göre Müslümanlar, bir taraftan Hz. İsa'nın semaya yükseltildiğine, diğer taraftan Hz. Muhammed'in öldüğüne inanmakla çelişki içindedirler. Dolayısıyla İsa yaşadığı halde Muhammed öldüğüne göre Müslümanlar İsa'nın Muhammed'den üstün olduğunu kabul etmelidir.⁶³

Luther Hz. Peygamber'i beklenen Deccâl olarak görmekte, ancak tarih boyunca gelen "şeytanın hizmetçileri"nden biri olduğuna inanmaktadır.⁶⁴ Luther öncesi dönemlerde de Avrupa'da, Hz. Peygamber'i "boynuzlu canavara" benzetmek ve "boynuzlu şeytan" olarak tasvir etmek oldukça yaygındı. Yine *Daniel/Danyal Apokalyps'* inde sözü edilen "on boynuzlu canavarlar"ın da Müslümanlar olduğu yönünde görüşler ortaya atılıyordu. Hatta o dönemlerde gerçekleştirilen bir Kur'an tercümesinin kenarına yapılan resimde Hz. Peygamber'in bir yılan şeklinde canlandırıldığı kaydedilmektedir.⁶⁵ Luther'e göre ayrıca, İslâm'ın gelişi kıyâmet alâmeti olduğunu için Hz. Peygamber'e yönelik polemiği de sert olmuştur. *Johannes* kitabına dayanarak Hz. Peygamber ile alakalı şu ifadelerde bulunmuştur:

"Muhammed yalancı bir ruha sahip olduğundan ve şeytan da Kur'an'ı ile ruhları öldürdüğünden onun da yola koyulup kılı-

"Luther, Martin", *D/Â*, XXVII, s. 238. Benzer görüşler için ayrıca bk. Francis Nigel Lee, *Luther on Islam and the Papacy*, s. 3.

⁶² Bk. G. Simon, "Luther's Attitude Towards Islam", s. 260-61; C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 169-70; W. Nijenhuis, "Luther en de Islam" s. 201.

⁶³ C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 170-71; Arslan, Adnan, "Luther, Martin", s. 238.

⁶⁴ Grislis, "Luther and the Turks", II, s. 276. Ayrıca bk. Francis Nigel Lee, *Luther on Islam and the Papacy*, s. 20 -Bu çalışma internette "google" arama motorundaki taramamız sonucu temin edilmiştir.

⁶⁵ Bekir Karlığa, *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkisi*, s. 108-109.

cını da alarak bedenleri öldürmek için saldırması gerekiyordu. Böylece Türk inancı vaaz ve mucizelerle değil, kılıç ve katliamlarla ilerledi.”⁶⁶

Bu ifadeleriyle Luther aslında Hristiyanların Müslümanlarla olan geleneksel polemiklerinde yönelttikleri ve günümüzde de oldukça etkili olan “Hz. Peygamber’in şeytanın yönlendirmesiyle hareket ettiği ve dolayısıyla Kur’an’ın da Allah kelâmı olmayıp onun eseri olduğu” polemiğini yöneltmiştir. Böylece Kur’an’da ifadesini bulan Hz. Peygamber’in “hâtemu’l-enbiyâ= peygamberlerin sonuncusu” olarak gönderildiği gerçeğini geçersiz kılmaya çalışmıştır. Hatta İslam’ın peygamberinin, “şeytanların mührü/sonuncusu” olarak tasvir edildiği belirtilmektedir.⁶⁷ Hem Doğu Roma (Bizans) hem de latin kökenli İslam karşıtı polemiklerin⁶⁸ genelinde görülen bu suçlama, Luther’in Almanca’ya çevirdiği Ricoldus’un “Contra legem Saracenorum” adlı yazısındaki bir bölümde şöyle ifadesini bulmuştur:

“Herkalit’in zamanında bu dünyaya bir insan geldi. O bir şeytandır ve şeytanın ilk çocuğu hakikate ve Hristiyan kilisesine karşıdır. Mehmet isminde. O bunu insanlara aşıladı. Tüm yalanların babası ve yardımcısı olarak yalanlarla dolu, haksız bir kanun yayıyor. Fakat Tanrı’nın ağzından çıkmış gibi gösterdi ve buna da Kur’an dedi.”

Hiz. Peygamber’i bir peygamber olarak görmeyen Luther, “Hz. Peygamber’in krallığı (the kingdom of Muhammad)” diyerek İslam’ı bir krallığa, Hiz. Peygamber’i de bir krala benzetmiş ve bu krallığın Doğu’da yükseldiğini söylemiştir. Luther’e göre Batı’da ise, “sahte peygamber” olarak nitelediği Papa’nın ve Papalığın

⁶⁶ Luther, *Türklerle Savaş Hakkında*, s. 124.

⁶⁷ J. Slomp, “Luther en de Wortels van het Anti-Islamisme”, s. 8.

⁶⁸ Bu konudaki Bizans polemikleri için bk. A. Th. Khoury, *Polemique Byzantine contre l’Islam*, Leiden 1972, s. 345-352.

krallığı (the kingdom of the Pope) yükselmiştir.⁶⁹ Böylece o, Papalık ile Hz. Peygamber'in her ikisinin de dünyevî iktidarlara sahip olduklarını ima etmiş ve Hz. Peygamber'i Papa'ya benzetmiştir.⁷⁰

Luther'in Hz. Peygamber'e yönelik tasvirleri, daha ziyade tercüme ettiği Kur'an'dan yaptığı çıkarımlara ve kendisinin karşılaştığı Müslümanlardan -muhtemelen bazı sûfler-⁷¹ elde ettiği şifâhî bazı bilgilere dayanır. O bu bilgileri de çoğunlukla yorumlamış ve Hz. Peygamber hakkında doğruyu yansıtmayan kanaatler izhar etmiştir. Hollandalı araştırmacı J. Slomp'un da ifade ettiği⁷² gibi, Hz. Peygamber'in huzuruna gelip ona bir şey söylemenin zor olduğu ve Onun döneminde insanların toplantı yapma hakkının bile bulunmadığını söylemesi, şayet önyargı değilse bilgi hatasıdır. Luther'in Hz. Peygamber'in sîretiyle alakalı genel bazı hususların tenkidi dışında herhangi bir detay vermemesi, onun bu konuda fazla bilgi sahibi olmadığı veya herhangi bir kitap okumadığını gösterir.⁷³

Luther'in Hz. Peygamber ile alakalı bu ve benzeri görüş ve iddialarının, tıpkı aşağıda ele alacağımız Türkler'le ilgili Batı'da var olan olumsuz imajda olduğu gibi, günümüz Batı'lı zihinlerde İslam ve Hz. Peygamber imajının olumsuz şekillenmesinde ve anti-islamist eğilimlerin ortaya çıkmasında etkisi büyük olmuştur.⁷⁴

⁶⁹ Grislis, "Luther and the Turks", II, s. 275.

⁷⁰ Luther'in Hz. Peygamber'i Papa'ya benzettiğine dair bk. Neil Elliott, *From "The Heresy of the Saracens" to "The War against the Turks"*, s. 26, 28; Francis Nigel Lee, *Luther on Islam and the Papacy*, s. 21, 23.

⁷¹ Bu yönde bir yorum için bk. C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 173.

⁷² J. Slomp, "Luther en de Wortels van het Anti-Islamisme", s. 10.

⁷³ Bu konuda bk. C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 166-67.

⁷⁴ Bu yöndeki bazı örnekler konusunda bk. J. Slomp, "Luther en de Wortels van het Anti-Islamisme", s. 11.

3. Luther'in "İslam-Türk" Kültürüne Yönelik Tutumu

Yukarıda da söylendiği üzere Luther'in yaşadığı dönem, İslâm ile Hristiyanlığın yoğun olarak karşılaştığı bir zaman dilimine denk düşmektedir. Bu dönemde İslam'ı devlet olarak temsil eden Osmanlı, siyasal gücünü bütün Avrupa üzerinde hissettirmekteydi. 1512-17 senelerinde toplanan "Ekümenik konsil"'in, Türkler'i -dolayısıyla Müslümanları- "Hristiyan milletlerin önemli bir düşmanı" olarak tanımlaması,⁷⁵ Avrupa'daki "Türk" imaj ve korkusunun boyutlarını göstermesi bakımından yeterince açıklayıcıdır. Luther'in reform hareketini başlattığı dönemlerde -ki 31 Ekim 1517'de⁷⁶ Luther'in Wittenberg⁷⁷ Kilisesi kapısına 95 maddelik bildirisini asmasıyla başlamıştır.- henüz Osmanlılar, Avrupa ortalarına kadar ilerlemişler ve Hristiyan dünyadaki -aslında Batı'da- zihinlerde derin izler bırakacak olan Viyana Kuşatması'nı gerçekleştirmemişlerdir. Bununla birlikte yaklaşan bir Türk korkusu/tehlikesi Batı'da alabildiğine hissedilmekteydi. Tabiatıyla bu ortamda yetişen Luther'in bundan etkilenmemesi düşünülemezdi. Nitekim 95 maddelik bildirisinin 5. maddesinde "Türklerle savaştan başka yol olmadığını" söylemekte,⁷⁸ 1520 yılında kaleme aldığı "Alman milletin Hristiyan soylularına Hristiyanlığın durumunun düzeltilmesi hususunda" başlıklı yazısında da "Türklerle karşı savaşmak istiyorsak şimdi onların en az olduğu yer olan buradan başlayalım..." diyerek, Viyana kuşatması sürecinde iyice şekillenecek anti-islamist/türkist tutumunun ipuçlarını vermiştir. Yine Georges Spalatin'e yazdığı mektupta da benzer görüşlere yer verdiği belirtilmektedir.⁷⁹ Bu itibarla şu söylenebilir

⁷⁵ Chadwick, O, *The Reformation*, London 1990, s. 12.

⁷⁶ 1517, aynı zamanda Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim'in "Halife" olarak anılmaya başladığı tarihtir.

⁷⁷ Wittenberg, bu tarihten sonra dönemin Avrupa'sında önemli bir dinî ve entellektüel bir merkez haline gelmiştir.

⁷⁸ Egil Grislis, "Luther and the Turks", s. 181.

⁷⁹ Egil Grislis, "Luther and the Turks", s. 181.

ki, Batı Avrupa'da Hristiyanlık açısından Türk tehlikesinin ortaya çıkmasının, paradoksal olarak Martin Luther'in İslam ve Kur'an ile ilgilenme konusunda var olan⁸⁰ özlemine arttırıcı bir etkisi olmuştur. Türkler'in o dönemin Müslüman milletlerinin öncüsü/lideri olmasının da, Luther'in İslam ve Müslümanlara yönelik söylemini Türkler üzerinden yapmasına yol açmıştır.⁸¹

Şurası bir gerçektir ki, Luther'in "Türk" ve "Türkler" şeklindeki kullanımları, ırk olarak Türkler'le alakalı olmayıp, daha ziyade Türk kimliğinin nitelenmesinde kullanılan İslam'ın kültürel ve işlevsel boyutuyla ilgilidir.⁸² Şu halde Osmanlı'nın Avrupa'nın ortalarına kadar ilerlediği dönemlerde Türkler'in, Hristiyanlarca - daha geniş mânada Batı düşüncesinde- "Müslümanlar"larla özdeşleştirilmesinde Martin Luther'in pekiştirici etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Zira Avrupa'da daha önce de dillendirilen bu tanımlama, Martin Luther tarafından sıkça kullanılmıştır. Zira Luther, İslam ile alakalı söylem ve ifadelerinde, "İslâm" ve "Müslüman" kavramlarını nadiren kullanmakta ve bunların yerine aynı manayı ifade için çoğunlukla "Türk" ifadesini kullanmaktadır. Zira Türklerle alakalı olarak kaleme aldığı ve İslam dünyasında faaliyet gösteren misyonerlerin verdikleri bilgilere dayanan *Libellus de vita et moribus Turcarum=Türklerin Yaşamı ve Gelenekleri* adlı yazısı, onun en önemli eserlerindendir. İsminden de anlaşılacağı üzere "Türklerin dini ve kültürü" ifadesiyle bu eserinde o, İslam'ın esaslarını ve kültürel yönünü açıklamaktadır.⁸³

Luther'in çalışmalarının Almanya'da bulunan standart

⁸⁰ Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı*, s. 22.

⁸¹ Bu konuda bk. G. Simon, "Luther's Attitude Towards Islam", s. 257.

⁸² Bu konuda bk. Olgun, *Luther ve Reformu Katolisizm'i Protesto*, s. 187, 188-89.

⁸³ Alman Rudolf Mann'ın Luther'in Türkler'e yönelik bu ifadelerine dair Almanca önemli bir araştırması bulunmaktadır. Ne var ki biz bu çalışmadan yararlanamadık.

kolleksiyonunda doğrudan Türklere yönelik iki müstakil eseri bulunmaktadır. Mohaç Savaşı ve Osmanlı'nın Viyana kuşatması ile yakın dönemlerde kaleme alınan bu eserler sebebiyle, Luther'in Türklerle ilgili görüş ve değerlendirmelerinin netleşmesinde 1529 yılı önemli bir dönüm noktasıdır. Daha önceki tarihlerdeki Türklerle alakalı değerlendirmelerinin bazı belirsizlikler ve çelişkiler içerdiği belirtilmektedir.⁸⁴ Ne var ki onun görüş ve tutumlarında siyaseten bazı değişiklikler olsa da, teolojik olarak Türkler'in Tanrı'nın kendileri için olan bir cezası olduğu görüşünü her zaman muhafaza etmiştir.⁸⁵ Onun Türkler hakkındaki bu eserleri, *Vom Kriege wider die Turken* ve *Heerpredigt wider den Turker*'dür. Bu eserlerden sadece birincisi "On War Against the Turks=Türklere Karşı Savaş Hakkında" adıyla İngilizce'ye tercüme edilmiştir. İkinci eser ise, "Türklere karşı ordu vaazı" adını taşımaktadır. Her ne kadar Viyana kuşatmasının hemen akabinde (1529) kaleme aldığı ifade edilen *Libellus de rütu et moribus Turcorum* adlı eserinde, Türkler hakkında yukarıda sözü edilen iki çalışmasına nazaran daha ılımlı ifadelerde bulunduğu söylenirse⁸⁶ de, temel negatif bakış açısını muhafaz ettiği de ayrıca görülmektedir.⁸⁷

Türkler'in İncil'i ve Hristiyan inancının yerine Hz. Muhammed'in öğretilerini benimsediğini söyleyen Luther, Türkler hakkında "siyah şeytan"⁸⁸ tabirini kullanır. "Türkler, Tanrı'nın falakası ve şeytanın hizmetçisi, bunda hiç şüphe yok." diyen Luther, Türkler'le savaşmanın Tanrı ile savaşmak olduğunu, Türklerin, Tanrı tarafından sırf kendi günahları sebebiyle bir ceza olarak

⁸⁴ Egil Grislis, "Luther and the Turks", I, 180. Ayrıca bk. C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 162.

⁸⁵ C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 162.

⁸⁶ Egil Grislis, "Luther and the Turks", I, s. 180-81.

⁸⁷ Francis Nigel Lee, *Luther on Islam and the Papacy*, s. 33-35.

⁸⁸ Egil Grislis, a.g.m., II, s. 275, 279.

gönderildiğini kabul etmekte⁸⁹ ve Türk tehlikesini teolojik açıdan bu sözlerle değerlendirmektedir. Dolayısıyla Türklerle gerçek mücadelenin ancak kendi günahlarından vazgeçmekle mümkün olduğunu söyler ve onların hidâyete ermeleri için dua eder.⁹⁰ Türklerle ilgili bu teolojik-politik düşüncesini o, "Resolutiones disputationum de indulgentiarum virtute" adlı yazısının⁹¹ bitiş kısmında Osmanlı (Türk) tehlikesini Tanrının bir cezası olarak yorumlamıştır.⁹² Onun bu görüşü dönemin Papası X. Leo tarafından reddedilmiş ve yanlış bulunmakla birlikte Luther bu görüşünü ısrarla savunmuş ve Hristiyanların Osmanlılarla giriştikleri savaşlardaki acı tecrübeler ve feci sonuçlardan Roma'yı (Papalığı) sorumlu tutmuş ve şu görüşünü dile getirmiştir:

"Türkler'e karşı savaşmak, günahımızı Türkler'le cezalandıran Tanrı'ya karşı gelmekten başka bir şey değildir."⁹³

Burada da onun öncelikli amacı, Hristiyanların kendilerine çeki düzen vermeleri gereğini vurgulamaktır. Zira ona göre askerî mücadelenin kazanılmasının ön koşulu, gerçek dine dönüşün ve tövbenin gerekli olduğunun idrak edilmesidir. Bu anlamda Luther, Türkleri, kendilerini yetiştirici, Tanrıdan korkmayı ve dua etmeyi öğretici bir hoca olarak, Hristiyanların kendilerine

⁸⁹ Grislis, "Luther and the Turks", I, s. 184; II, s. 279; C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 162. Ayrıca bk. Grislis, "Luther's Understanding of the Wrath of God", *The Journal of Religion*, XLI (1961), 277-92; W. Nijenhuis, "Luther en de Islam", s. 204.

⁹⁰ C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 163. Wolf yine, onun eserlerinde Türkler'in doğru yolu bulmalarına dair pek çok dua olduğu belirtmektedir.

⁹¹ Bu yazının, Luther'in 31 Ekim 1517 tarihindeki 95 maddelik bildirisinin açıklaması ve savunulması olduğu belirtilmektedir (bk. Hagemann, *Luther'in İslam Anlayışı*, s. 8).

⁹² Egil Grislis, "Luther and the Turks", I, s. 184, 186; Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı*, s. 7-8.

⁹³ Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı*, s. 8.

gelmeleri için bir fırsat olarak görmektedir.⁹⁴ Zira her Hristiyanın, ister Türkler'den olsun veya başka bir düşmandan olsun acı ve çile çekmeye "istekli ve hazır" olması gerekir.⁹⁵ Böylece Luther, her ne kadar ilgili bazı araştırmalarda tam olarak böyle olmadığı şeklinde yorum yapılsa⁹⁶ da, teslimiyetçi ve deterministik bir bakış açısı sergilemekte ve dünyevî hâdiseleri tamamen teolojik bir bakışla değerlendirmektedir. Bu tarz bir bakışın, onun, reform hareketi süresince ısrarla dile getirdiği Papalık karşıtı görüşlerinin de temellerini oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Luther, 1096 yılından itibaren Batı'nın Müslümanlarla çatışmadaki temel unsuru olan Haçlı Savaşlarının stratejisini onaylamadığını da her defasında teolojik argümanlarla ifade etmiştir. Zira ona göre Hz. İsa adına ve haç işareti altında yapılacak savaş, Hz. İsa'nın barış mesajı ile bağdaşmaz. Çünkü ona göre Hz. İsa insanları öldürmek için değil, dünyayı kurtarmak için gelmiştir. Ne var ki Luther, Türkler'e karşı savaşı tamamen reddetmez. Türkler'e karşı savaş, şayet Türkler kendilerine saldırırsa veya toplumun huzurunu bozarlarsa, yapılabilir. Ancak o, Hristiyanlık adına Türklerle savaşı reddeder. Ona göre Türklerle savaşılması gerekiyorsa, bu kralın emrinde ve onun adına yapılmalıdır. Zira kim Türklerin başlattığı böyle bir savaşta krala (siyasî/dünyevî otorite) itaat ederse Tanrıya itaat etmiş olur ve savaşta Hristiyan inacıyla ölürse şehittir ve cennete gider.⁹⁷ Yalnız Luther'e göre bu itaat, Tanrı'nın emirlerine uyduğu süredir. Buradan hareketle Luther'in düşüncesinde siyasî otoriteye

⁹⁴ Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı*, s. 9.

⁹⁵ Egil Grislis, "Luther and the Turks", I, s. 187.

⁹⁶ Egil Grislis, "Luther and the Turks", I, s. 187.

⁹⁷ Egil Grislis, "Luther and the Turks", I, s. 181-83, 187; Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı*, s. 10-11. Bu yöndeki görüş ve değerlendirmeler için ayrıca bk. G. Simon, "Luther's Attitude Towards İslam", s. 258; J. Slomp, "Luther en de Wortels van het Anti-İslamisme", s. 6-7.

(ulu'l-emr) bağıllık fikrinin ön planda olduğunu söyleyebiliriz.

Luther'in Haçlı savaşlarına karşı çıkmasında, aslında onun siyaset ve öğretisinin temellerinden birini oluşturan "rûhânî" ve "dünyevî" gücün tamamen birbirinden ayrılması yönündeki Pavluşçu yaklaşım belirleyici olmuştur. Zira genel olarak Luther'in fikirleri ve teolojisine bakıldığında onun Pavlus'un klasik bir takipçisi olduğu belirtilmektedir. Bu durum aynı zamanda Luther'in, teolojik düşüncelerini siyasal zemine uyarladığını gösterir. Bu yönüyle o, kutsal devlet anlayışını öne çıkarmakta ve Kilise/Papa'dan alınan yetkiyi dünyevî-siyasal irâdeye bırakmaktadır.⁹⁸ Bu itibarıyla ki, Luther, Haçlı savaşları ile Türklerle savaşın, rûhânî (dinsel) sebeplerden kaynaklanan bir savaş değil, dünyevî-politik nedenli bir savaş olduğunu düşünmektedir. Bu da, Haçlı savaşı karşıtları tarafındaki yerini almasına yol açmıştır.⁹⁹ Onun bu düşüncesindeki bir diğer motif de, Türk/Osmanlı tehdidini Tanrının bir cezası olarak görmesidir. Bir diğer sebep de, Türkler'in dîni hakkında genel bir cehâlet olması, bu konuda bilgi sahibi olunmadan böyle bir savaşa girilmesidir.¹⁰⁰

Öte yandan Luther, Kitab'ı Mukaddes'e yaptığı bazı eskatolojik referanslardan hareketle, Türklerin ve Papalığın kıyâmet alâmetlerinden olduğunu, Türkler'den sonra Tanrı'nın son hükmünün çabucak geleceğine inanmaktadır.¹⁰¹ Hristiyan inancını, "sinsi bir iç düşman" olarak nitelediği "Papalık" ile "korkunç bir dış düşman" olarak gördüğü Türkler/Müslümanlar ve dolayısıyla İslam'ın pençesinde olduğunu söyleyerek¹⁰² Türkleri

⁹⁸ Hakan Olgun, *Luther ve Reformu*, s. 206, 207.

⁹⁹ O dönemde Haçlı savaşına karşı duranlar için bk. Norman Daniel, *Islam and the West. The Making of an Image*, Edinburg 1963.

¹⁰⁰ G. Simon, "Luther's Attitude Towards Islam", s. 258.

¹⁰¹ C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 163.

¹⁰² Francis Nigel Lee, *Luther on Islam and the Papacy*, s. 4; Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı*, s. 14.

ve Papalığı¹⁰³ "iki Antichrist" olarak nitelemiştir.¹⁰⁴ Hristiyanlık dış düşmana karşı silahlanmak için öncelikle iç düşmandan kurtulmalıdır. Gerek Türkler'in gerekse Papalığın tek bir Tanrılarının bulunduğu ve bunun "şeytan" olduğunu söyleyen Luther, ayrıca Papa'nın bir "yalancı", Türkler'in de "cani/kâtil" olduğunu ileri sürer.¹⁰⁵ Luther'e göre Papalık ve Türkler/ İslam, aynı oranda Hristiyanlık karşıtı bir konumdadır. Bu konuda şöyle demiştir:

"O da yani Türk de Papacıdır. Çünkü yaptıklarıyla kutsal ve mutlu olacağını sanıyor; Hristiyanlığı ve onun idaresini bozmayı, evliliği yok etmeyi günah saymıyor. Türk'ün şiddet ve kılıçla yaptığı bu üç şeyi Papa da ikiyüzlülükle yapıyor."¹⁰⁶

Bu sözleriyle Luther, hem Papalığı hem de Türkler'i Hristiyan inancının düşmanları olarak görmüş ve her ikisine karşı savaşmanın gerekliliğini vurgulamıştır. Hatta onun bazı sözlerinden Papalığı Türkler'den daha büyük bir düşman olarak tanımladığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁷ "Mehmet'i Deccâl olarak görmüyorum... Fakat bizdeki Papa gerçek Deccâl. Yüksek, sinsi, güzel ve parlak bir şeytani var ve Hristiyanlığın tam merkezinde oturuyor." sözlerinden Papalığa olan tutumu açıkça görülmektedir. Ayrıca Luther, "sahte Hristiyanlar"¹⁰⁸ olarak nitelediği Papalığın Türklerin bile yapmadığını Hristiyanlara yaptığını, Papa'nın hem bedenlerini hem de ruhlarını sömürdüğünü buna karşılık Türk-

¹⁰³ Luther hakkındaki bazı araştırmacılar, Luther'in Papalık kurumunu hedef almadığını ve sadece dönemin Papa'sını hedef alarak bu tür sözler sarfettiğini söyleyerek sözlerini te'vil etmeye çalışırlar.

¹⁰⁴ Grislis, "Luther and the Turks", II, s. 275; C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 163. Ayrıca bk. Francis Nigel Lee, *Luther on Islam and the Papacy*, s. 11-14.

¹⁰⁵ C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 163.

¹⁰⁶ Luther, *Türklerle Karşı Savaş Hakkında*, s. 162, 1-14 -Ludwig Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı* adlı eserinden (s. 14) naklen-.

¹⁰⁷ C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 164.

¹⁰⁸ C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 163.

ler'in sadece bedenleri yok ettiğini söyleyerek¹⁰⁹ şu dikkat çekici sözü söylemiştir:

"...Türk herkesi kendi inancında özgür bırakıyor. Bunu Papa yapmıyor, bilakis kendi şeytanî yalanlarını tüm Hristiyanlık dünyasına empoze ediyor. Bu durumda Papa'nın ordusunun verdiği maddî ve manevî zarar, Türklerinki'nin on katıdır..."¹¹⁰

Bu suretle Luther, İslam karşıtlığı ile Katoliklik/Papalık karşıtlığı polemliğini birleştirmiştir. Hatta "Türkler'in, Yahudiler'in ve Papa'nın inancı hemen hemen aynı şeydir."¹¹¹ diyerek, Türkler ve Papa'nın yanı sıra Yahudilere yönelik de polemikte bulunmuş ve onları karşısına almıştır. Bu itibarla şunu ifade edebiliriz ki, onun Papalığa yönelik polemigi Türkler'e olan polemikinden oldukça sert ve keskindir.¹¹² Onun bu yöndeki polemiklerini ömrünün sonuna kadar (1546) sürdürdüğü anlaşılmaktadır.¹¹³ Onun Papalığa olan bu sert ve ağır polemikleri, Katoliklerden aynı argümanlarla yanıt bulmuş ve Katoliklerce Luther'in, Türkler'in gizli müttefiki olduğu ileri sürülmüş ve gerek Türkler gerekse Luther ve taraftarları "şeytanî güçler" olarak nitelenmiştir.¹¹⁴ Bu itibarla Luther'in Papa ile ilgili argümanları protestanlar için pek hayırlı neticeler vermemiştir.¹¹⁵

¹⁰⁹ Egil Grislis, "Luther and the Turks", II, s. 276.

¹¹⁰ Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı*, s. 15 -dipnot-. Ayrıca bk. Grislis, "Luther and the Turks", II, s. 276.

¹¹¹ G. Simon, "Luther's Attitude Towards Islam", s. 260; Francis Nigel Lee, *Luther on Islam and the Papacy*, s. 26.

¹¹² Luther'in İslam'a ve Papalığa yönelik teolojik-politik argümanları hakkında geniş bir değerlendirme için ayrıca Francis Nigel Lee'nin, *Luther on Islam and the Papacy* adlı çalışmasına bakılabilir.

¹¹³ Francis Nigel Lee, "Luther on Islam and the Papacy", s. 40.

¹¹⁴ Setton, "Lutheranism and the Turkish Peril", III, 1962, s. 147, 149. Ayrıca bk. Grislis, "Luther and the Turks", II, s. 291 -164 nolu dipnot-.

¹¹⁵ Bu konuda bk. Bobzin, *The Qor'an as Text*, ed: Stefan Wild, Leiden 1996, s. 167. Ayrıca Richard Stauffer'ın kaleme aldığı *Luther as seen by Catholics* adlı eser, bu alandaki en önemli eser olarak görülmüştür. Zira bu eserinde Strauffer, önemli Katolik teologların Luther'e reaksiyonlarını aktarmaktadır. Bu

Ayrıca o, özellikle Daniel ve Ezekeil kitaplarındaki birtakım apokaliptik ve eskatolojik rivayetlerden hareketle Türklerin -aslında İslam'ın- hakimiyetinden sonra insanlığın kıyâmeti yaşayacağını da ileri sürmüş ve Türkler'i/İslam'ı "kıyâmet iktidarı" olarak görmüştür. Bu itibarla onun, kendi zamanında Tanrı'nın tarihe müdahale ettiğini düşündüğü ve tarihçileri insanlığın öncüleri olarak kabul ettiği belirtilir.¹¹⁶ Aslında bu tür görüşler, Müslümanların hâkimiyeti sırasında İspanya'da Tuleytula/Toledo Piskoposu Eulogius ve Kurtuba/Kordoba'lı Paul Alvarus tarafından da söylenmiş ve Daniel kitabına¹¹⁷ istinaden, İslam'ın hakimiyetinin "Deccâl'in kıyâmete hazırlığı" olarak nitelenmiştir.¹¹⁸ Luther'in bu tür kitaplardaki bilgileri özellikle öne çıkarmasının bir amacının da, Türkler -Müslümanlar- hakkında bir anlamda bilgi edinmek olduğu ayrıca vurgulanmaktadır.¹¹⁹ Bu konuda Luther'in sözleri şöyledir:

"Şeytan, Daniel'in 7. bölümünde dediği gibi, şüphesiz sadece Hristiyanlığın dünya hakimiyetini değil aynı zamanda İsa'nın krallığını, onun kutsal kullarını ve üyelerini inançtan uzaklaştırmak için vasıta olarak Türkü seçmiştir."¹²⁰

Bu ifadeleriyle Luther, Türkler'i öne çıkararak İslam'ı sadece askerî güç olarak değil aynı zamanda teolojik/dinsel bir güç olarak da kabul etmekte ve Hristiyanlar açısından İslam'ın, Türk ordusu şekline bürünmüş gerçek tehdit olduğunu söylemektedir. Ayrıca Türkleri İslâmî terminolojide kıyâmet alâmetlerinden sayılan Ye'cûc ve Me'cûc olarak görmüş ve şöyle demiştir:

konuda bk. J. Slomp, "Luther en de Wortels van het Anti-Islamisme", s. 4.

¹¹⁶ J. Slomp, "Luther en de Wortels van het Anti-Islamisme", s. 12.

¹¹⁷ Bu yöndeki ifade için bk. Daniel, 7/25.

¹¹⁸ Ludwig Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı*, s. 12-13.

¹¹⁹ J. Slomp, "Luther en de Wortels van het Anti-Islamisme", s. 12.

¹²⁰ Martin Luther, *Türklere Karşı Ordu Vaazı*, s. 161, 26-29 -Ludwig Hagemann'ın *Martin Luther ve İslam Anlayışı* adlı eserinden naklen-. Bu konuda ayrıca bk. Grisliis, "Luther and the Turks", I, s. 184-85.

"Sanct Johannis'in vahyi ilahisinin XX. bölümünde (20/8) Gog tanımlanmakta ve Gog'un denizde kum gibi sayısız bir ordu ile Hıristiyanlığa karşı nasıl savaşıacağı ve nihayetinde gökten düşen bir ateşle nasıl yok edileceği belirtiliyor. Biz Türkleri bu Gog olarak görüyoruz..."¹²¹

Luther'in bu yorumu, Kur'an'da zikri geçen ve İslâm kaynaklarında da kıyâmet alâmetlerinden olarak addedilen Ye'cüc ve Me'cüc'ün bazı kaynaklarda "Türkler"e hamledilmesi yorumunun, Hıristiyan kaynaklarından etkilenmesi konusunu hatıra getirir de, bu konu ayrıca üzerinde durulması gereken bir meseledir. Ayrıca Luther Ye'cüc ve Me'cüc'ün Kur'an'da zikredildiğinden de habersizdir.

Öte yandan Luther'in İslâm, Türkler/Müslümanlar hakkında zaman zaman övücü sözlerinin olduğunu da burada belirtmek gerekir. Buna göre o, Türklerin diğer bazı özelliklerinin kendisi açısından örnek teşkil ettiğini ima ederek, aşağıdaki ifadelerinde dört açıdan Türkleri övmektedir:

"Türkler'in diğer özellikleri arasında en esaslı olanın onların rahip ve din adamlarının vakarlı, cesur ve titiz bir hayat sürmele-ridir. Onlara bizim Papalık'taki din adamlarımız ve papalarımız yanında melek denebilir ve bunlarla mukayese bile edilmez. Diğer taraftan onların kendi kiliselerinde (cami) sık sık ibadet için bir araya geldiklerini, özenli bir terbiye, sessizlik ve hoş davranışları olduğunu görürsün. Bizim kiliselerimizin hiç birinde böyle bir terbiye ve sessizlik bulunmuyor... Üçüncü olarak Türklerin Hıristiyan inancında değil, Muhammed'in inancında ölen kendi azizlerine mukaddes ziyaretlerini ve anmalarını eksik etmediklerini, onları ne derece saydıklarını ve överek yükselttiklerini gö-

¹²¹ Luther'in Venzeslaus Linck'e ve Nikolaus Hausmann'a yazdığı mektuplarda yer aldığı belirtilen bu yorumu için bk. Ludwig Hagemann, *Martin Luther ve İslâm Anlayışı*, s. 13 -39 nolu dipnot-. Bu konuda ayrıca bk. G. Simon, "Luther Attitude Towards Islam", s. 257-58.

rürsün. Dördüncü olarak da Türkler'de dış yaşam tarzlarına bakarak sert, cesur ve şerefli kimseler olduklarını görürsün. Şarap içmiyorlar, bizim gibi aşırı derecede içki içip yemek yemiyorlar, süslü giyinmiyorlar, şaaşalı bina yapmıyorlar, çalım satmıyorlar, öyle basit yemin edip lanet okumuyorlar, kral ve sahiplerine kâr-şı büyük bir itaat, terbiye ve onur gösteriyorlar ve orduları bizim kendi Alman topraklarımızda oluşturmayı arzu ettiğimiz şekilde sağlam ve hareketlidir..."¹²²

Yukarıda da kısmen zikredildiği gibi, Türkler'in kimsenin din ve inancına müdahale etmediğini ve İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğunu inkar etmeye zorlamadığını söyleyen¹²³ Luther, Türkler'in hayatı ve dinleri hakkında detaylı bir portre vermeyi amaçlamamıştır. O daha ziyade, Türkler'in ahlâkî ve dînî yönlerini resmetmeye çalışmıştır. Bu meyanda yine o, Türkler'i dinlerinden döndürmenin mümkün olmadığını ancak Hristiyanların Müslüman olma tehlikesine dikkat çeker.¹²⁴

Luther'in Türkler hakkındaki bu bilgileri, yukarıda da söylediğimiz üzere, çoğunlukla Türkler'le birarada yaşamış bazı kimselerden -muhtemelen sûfilerden- şifâhî yolla elde edilmiş¹²⁵ genel izlenimlerdir. Almanya dışına çok az çıktığı belirtilen¹²⁶ Luther'in Türkler'in hayatı ve kültürü konusundaki bu doğru bilgileri de ayrıca dikkat çekicidir.

¹²² Luther, *Türklerle karşı ordu vaazı*, 187, 1-190, 1 -Hagemann'ın *Luther ve İslam Anlayışı* adlı eserinden (s. 21) naklen-. Benzer görüşler için ayrıca bk. C. Umhau Wolf, "Luther and Mohammedanism", s. 173-74; Grislis, "Luther and the Turks", II, s. 281; G. Simon, "Luther's Attitude Towards Islam", s. 260; J. Slomp, "Luther en de Wortels van het Anti-Islamisme", s. 9-10.

¹²³ G. Simon, "Luther's Attitude Towards Islam", s. 260; J. Slomp, "Luther en de Wortels van het Anti-Semitisme", s. 10.

¹²⁴ J. Slomp, "Luther en de Wortels van het Anti-Semitisme", s. 10.

¹²⁵ Grislis, "Luther and the Turks", II, s. 281. Benzer bir görüş için ayrıca bk. G. Simon, "Luther's Attitude Towards Islam", s. 258.

¹²⁶ Neil Elliott, *From "The Heresy of the Saracens" to "The War against the Turks"*, s. 27.

4. Sonuç

Tarihte bir "anti-islamist/anti-türkist" olarak Protestanlığın kurucusu Martin Luther'i ele aldığımız bu çalışmamızda, sonuç olarak şu husuların altını çizmek istiyoruz:

1. Avrupa tarihi açısından dinsel bir reform çağını ifade eden XVI. yüzyılın en önemli şahsiyetlerinden biri, Batı Hristiyanlığı'nın Katolik Kilisesi'ne karşı çıkıp daha sonra Protestanlık olarak isimlendirilen hareketin lideri Martin Luther'dir. Luther'in ortaya koyduğu teolojik söylemler ve düşünsel gelenek, günümüz Batı Medeniyeti'nin temellerinden birini oluşturduğu gibi, aynı zamanda Batı düşünce dünyasının da şekillenmesinde önemli etkiye sahiptir. Bu itibarla Luther, günümüz Batı Medeniyeti'nin dîni, siyasî ve sosyo-kültürel dinamiklerinin kavranmasında göz önünde bulundurulması gereken kimselerin başında gelir.

2. Luther, teoloji ile siyaseti birleştiren, siyasetini çoğunlukla teolojik verilerle temellendiren kimselerin öncülerindendir. İslam'a ve Müslümanlara yönelik tutumlarında da bu teolojik argümanları alabildiğine kullanmıştır.

3. Luther'in, İslâm, Kur'an, Hz. Peygamber ve Müslümanlar'a/Türkler'e dair zaman zaman olumlu ifadeleri olmakla birlikte, genel olarak görüşleri oldukça negatiftir. Bu söylem ve görüşlerin o dönemin (XVI. yüzyıl) olumsuz siyasî konjonktüründe ortaya konulduğu göz ardı edilmemelidir. Bununla birlikte bu negatif tutumun, günümüz Batı dünyasında özellikle İslam ve Hz. Peygamber'e yönelik islamofobik ve anti-islamist tasvir ve tanımlamalarda özellikle Protestanlar üzerinde oldukça etkili olduğu da malumdur. Aynı olumsuz tutum, "Türkler" için de geçerlidir. Zira Luther, Müslümanlar yerine aynı manayı kastetmek üzere, çoğunlukla "Türk" ve "Türkler" ifadesini kullanmıştır. Dolayısıyla bugün Batı'da bilinçaltında var olan "olumsuz", "barbar" Türk imajının yerleşmesinde, Luther'in tasvirlerinin payı büyüktür.

4. Luther, Papalık ile Türkler'i (Müslümanları) ortak düşman olarak belirlemiştir. Ancak onun Papalığa yönelik tavrı çok daha serttir. Bununla birlikte günümüzde Batı'da ortaya konan ilgili çalışmalarda Luther'in Katolikliğe ve Papalığa yönelik görüşlerini yumuşatma, te'vil etme eğilimi gözlenmektedir. Aynı eğilim, az sayıdaki bazı araştırmacılar hariç, onun İslam'a ve Türkler'e yönelik görüşleri için yapılmamaktadır. Bu ise ilmî objektiflikle bağdaşmayan bir tutum olsa gerektir.

5. Günümüzde Batı'da İslam'ın (olumsuz) imajı veya İslam karşıtlığı (anti-islamizm), aslında Ortaçağ'dan bu yana süreklilik arzeden bir arkaplana sahiptir. Şu halde günümüzü anlamak, esasen Ortaçağ'daki bu imajı ve bu imajın oluşmasında rolü olan Martin Luther gibi şahsiyetleri iyi etüt etmekten geçer. Bu olumsuz imajın günümüzde adeta yerleşik hal almasında, İslam'ın sevgiden uzak bir şiddet dîni olduğu, Müslümanlar tarafından ortaya konan bu yöndeki bazı tutumlar gerekçe gösterilerek, devamlı surette ileri sürülmektedir. Papa XVI. Benedictus'un sözleri ile daha önce Danimarka'da meydana gelen "karikatür krizi" göstermiştir ki, Batı'lı zihinlerin arka planında bu olumsuz imaj yer almakta ve zaman zaman ortaya çıkmaktadır. Bu imajın düzeltilmesi konusunda ise Batılılara olduğu kadar Müslümanlara da düşen önemli görevler olduğu açıktır.